

ARHITEKTURA RANONOVOVJEKOVNOG LABINA: KOMUNA, OBITELJI, RADIONICE*

prof. dr. sc. Jasenka Gudelj,

Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Odsjek za povijest umjetnosti,
Ivana Lučića 3, 10000 Zagreb,
e-mail: jgudelj@ffzg.hr

Izvorni znanstveni rad

U radu se analiziraju arhitektonska ostvarenja Labina nastala između XV. i XVIII. stoljeća, značajna za cijelu regiju. Obrađuju se građevine javnog i sakralnog karaktera, ali i privatne kuće, a ključan je pritom odnos naručitelja, bilo da se radi o državnim ili komunalnim narudžbama ili, pak, o sustavu posjeda pojedinih plemićkih obitelji. Nadalje, daje se prvi pregled dokumentiranih majstora i arhitekata aktivnih u Labinu u navedenom razdoblju.

Ključne riječi: Labin, povijest arhitekture, naručitelji, radionice i majstori

Parole chiave: Albona, storia dell'architettura, committenti, botteghe e maestranze

* Istraživanje je za ovaj rad djelomično financirano sredstvima Hrvatske zaklade za znanost pod projektom broj 2305 – „Vizualiziranje nacionalnog: bratovštine i kolegiji Schiavona/IlIira u Italiji i razmjena umjetničkih iskustava s jugoistočnom Europom (15. – 18. st.)“.

I. Uvod

Povijesna jezgra staroga Labina jedna je od najvrednijih urbanih cjelina Istarskoga poluotoka, a sačuvanost kako arhitektonskih ostvarenja tako i arhivskih fondova iz vremena mletačke dominacije (1420. – 1797.) omogućuje analizu graditeljske baštine u društveno-povijesnome kontekstu. Dinamična ranonovovjekovna intelektualna i kulturna klima grada na granici s habsburškim posjedima te dugo trajanje institucija komune i plemićkih obitelji odlike su labinskoga društva, koje tijekom stoljeća gradi i oprema svoje prostore obraćajući se lokalnim i dovedenim majstorima, dok se kamen iz lokalnog kamenoloma u Presiki izvozi i na drugu obalu Jadrana. Cilj je, stoga, ovoga rada ocrtati odnos arhitektonskih ostvarenja i ranonovovjekovnih kolektivnih i pojedinačnih naručitelja te istražiti podatke o profesijama vezanim za graditeljstvo na području Labina u promatranom razdoblju.



Sl. 1. Pogled na Labin
(fotografirala Jasenka Gudelj, 2017.)

Vijesti o labinskim građevinama i kratku povijest komune donosi već u XVIII. stojeću labinski ljekarnik i kroničar Bartolomeo Giorgini, a nezaobilazni su i kasniji radovi povjesničara Tomasa Lucianija i Sergia Celle te objava gradskih statuta u latinskoj i talijanskoj redakciji.³⁸³

U novije su vrijeme spisi labinske komune i bilježnika te pojedinih obitelji bili u fokusu cijelog niza povijesnih istraživanja³⁸⁴, dok se arhitektonska baština tek povremeno analizirala, iako je njezina vrijednost odavno prepoznata.³⁸⁵ Upravo znatna obrađenost arhivskoga gradiva, uz dodatna istraživanja u Državnom arhivu u Pazinu, Arhivu Krčke biskupije i Arhivu Muzeja Correr u Veneciji, čini temelj razmišljanja o arhitektonskoj kulturi ranonovovjekovnog Labina, u pokušaju povijesno-umjetničke valorizacije urbanih i graditeljskih fenomena grada u širem regionalnom kontekstu.

Ipak, tek sustavna istraživanja ovih fondova, dopunjena komparativnom analizom analognih primjera iz drugih istarskih i furlanskih, pa i dalmatinskih središta, dat će oštiju sliku koja se ovdje ocrtava tek u osnovnim linijama.

³⁸³ Bartolomeo GIORGINI, *Povijesni pregled Labina i okolice (1731)*, Labin 2010.; Tomaso LUCIANI, *Labina: povijesno-etnografska studija / Albona: studi storico-etnografici (1879)*, Labin 2012.; Sergio CELLA, *Albona*, Trieste 1971.

³⁸⁴ Jakov JELINČIĆ, „Knjiga privilegija Labinske komune (regesta svih dokumenata od 1325. do 1719.)“, *Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu*, vol. 27, Pazin – Rijeka 1986., str. 149.-204.; Jakov JELINČIĆ, „Prva knjiga zapisnika sjednica vijeća labinske komune (Libro consigli I) 1566-1578“, *Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu*, vol. 29, Pazin – Rijeka 1987., str. 75.-159.; Giovanni RADOSSI, „Stemmi di rettori e di famiglie notabili di Albona d'Istria“, *Atti del Centro di Ricerche Storiche di Rovigno*, vol. 22, Rovigno 1992., str. 177.-233.; Jakov JELINČIĆ, „Starija arhivska građa Labina u Historijskom arhivu Pazin“, u: *Labinska republika 1921.-1991. Kako smo razmišljali prije deset godina*, ur. Tullio Vorano, Labin 2001., str. 7.-11.; Zoran LADIĆ, „Labinsko društvo u ranom novom vijeku u zrcalu bilježničkih dokumenata bilježnika Bartolomeja Gervazija“, *Historijski zbornik*, god. L, br. 1, Zagreb 1997., str. 47.-70.; Tajana UJČIĆ, „Sumarni inventar fonda općine Labin iz razdoblja mletačke uprave (1420.-1797.)“, *Vjesnik istarskog arhiva*, sv. 8.-10., Pazin 2007., str. 175.-199.; Zoran LADIĆ – Elvis ORBANIĆ, *Spisi istarskih bilježnika, I: Knjiga labinskog bilježnika Bartolomeja Gervazija (1525. – 1550.)*, Pazin 2008.; Samanta PARONIĆ, *Društvene prilike u labinskoj komuni tijekom mletačke uprave*, Zagreb 2016.

³⁸⁵ Branko FUČIĆ, „Izvjestaj po putu u Istri 1949. godine (labinski kotar i Kras)“, *Ljetopis JAZU*, sv. 57., Zagreb 1953., str. 67.-140.; Antonio ALISI, *Istria: città minori*, ur. Giuseppe Pavanello i Maria Walcher, Trieste 1997., str. 18.-23. Spominje se i u pregledima povijesti umjetnosti poput: Radmila MATEJČIĆ, „Barok u Istri i Hrvatskom primorju“, u: Anđela HORVAT – Radmila MATEJČIĆ – Kruno PRIJATELJ (ur.), *Barok u Hrvatskoj*, Zagreb 1982., str. 385.-648.; Milan PELC, *Renesansa*, Zagreb 2007., str. 135., 229. i Katarina HORVAT LEVAJ, *Barokna arhitektura*, Zagreb 2015., str. 108., 361., 466., 649., 651., 656. te u radovima publicističkog karaktera poput: Marijan MILEVOJ, *Kartulini z Labinskih*, Labin 1997. i drugim radovima istog autora.

II. Komuna i mletačka vlast: zajednički prostori vlasti i vjere

*Barbo, Benzon, Boldu, due Trevisani,
Avanzago, tre Mini, e due Valieri,
Capal, Coppo, Cavalli, e due Bollani,
Tre Cornari, Nadal, tre Badoeri.
Magno, Giuseo, Priul, tre Loredani,
Colino, tre Quirin, quattro Venieri,
Orio, Zantan, Paruta, e tre Grimani,
Semitacol, Vittur, due Bondumieri.
Due Gisi, un Premarino, un Lippomano,
Quattro Focarini, due Contarini,
Malipiero, un sol Gritti, un Pizzamano,
Du Zane, due Lombardi, e due Dolfini,
Quattro Diedi, e Molini 4, e un Pisano,
Due Boni, ed un Renier, tre Bragadini,
Un Zen, tre Morosini,
Tre Mudazzi, e Marcelli 3, e un Gradonico,
Quattro Lioni, e cinque Pasqualico,
Un Duodo, e ancor vi dico,
Due Dandoli, Soranzo, e un Contano,
Longo, Tiepol, tre Barbaro, e un Briano,
Dodici Balbi e vi hanno
Due Michiali, Zulier, due Manolesso
Cinque Bembi con quel che ossequio adesso.³⁸⁶*

³⁸⁶ MUSEO CORRER – VENEZIA, Codice Cicogna, 2222/33, f. 162-163.

Sonetom ljekarnika i kroničara Bartolomea Giorginija, posvećenim Pieru Antoniju Bembu, labinskom podestatu od 1753. do 1755., sažima se izmjena mletačkih službenika na čelu komune od pristajanja uz vlast *Serenissime* 1420. do nastanka ove enkomijastičke poezije sredinom XVIII. stoljeća. Nabrojani podestati dolazili su iz mletačkih plemićkih rodova, a najbrojniji bili su oni s prezimenima Balbi i Bembo, uz Pasqualigo i Lion.³⁸⁷ Odnos mletačkog predstavnika prema komuni kojom je upravljao na rok od 32 mjeseca obilježen je stalnim pregovorima i prigovorima, ali i darovima i počastima s obiju strana, u kojima se iščitavala složena mreža interesa, zaduženja, prava i obveza koja je povezivala središnju vlast u Veneciji, njezina poslanog predstavnika sa svojom svitom i lokalno društvo. Obveze Labina, iako inicijalno nisu bile uključene u dokument kojim se ratificirao ulazak komune u sustav mletačkog dominija, sastojale su se u praksi od opremanja mletačkih galija i prijevoza drva iz doline Raše.³⁸⁸ To je drvo bilo niže kvalitete od, primjerice, motovunskog, pa je završavalo u Veneciji kao ogrjev, no održavanje, sječa i prijevoz drva u metropolu s područja labinske komune jedna je od obveza koja je zahtijevala posebnu kontrolu teritorija izravno iz grada na lagunama. Ta je kontrola uključivala pošumljavanje i održavanje šuma, pretvaranje nekadašnjih šumskih parcela u obradive i obratno, u konačnici znatno utječući na izgled i percepciju pejzaža u okolici grada, ali je donekle i rješavala pitanje močvarnih područja, a time i sanitarnih problema.

Kultiviran krajolik šuma, pa onda pašnjaci, voćnjaci i obrađena polja okruživali su grad tijekom stoljeća mletačkog dominija. Ipak, grad na granici habsburških i ugarskih posjeda te u blizini mora fortificiran je u više navrata te Giorgini u XVIII. stoljeću opisuje zidine s pet kvadratnih kula, kruništem i bastionom kod glavnih vrata, iznad kojih stoji lavlja figura s pomičnom lopticom u ustima.³⁸⁹ Opasujući grad na vrhu brežuljka, zidine su slijedile njegov zaobljen oblik, a ritam njihove gradnje odgovarao je

³⁸⁷ Popis podestata donosi Giovanni RADOSSI, „Stemmi“, *nav. dj.*, str. 227.-228.

³⁸⁸ Jakov JELINČIĆ, „Neki podaci o obvezama labinske komune u opremanju mletačkih galija u XVI stoljeću“, u: *Matija Vlačić Ilirik i njegovo doba – Labin i Istra danas*, Rijeka – Pula 1985., str. 141.-147.; Samanta PARONIĆ, *Društvene prilike*, *nav. dj.*, str. 29.-69.

³⁸⁹ Bartolomeo GIORGINI, *Povijesni pregled*, *nav. dj.*, str. 27.

vojno-političkoj situaciji i napretku ratne tehnike i tehnologije. Investicija su centralne vlasti i komune, a inženjeri su poslani iz Venecije. Zatečene medijevalne zidine popravljale su se već sredinom XV. stoljeća jer je u srpnju 1451. dužd Francesco Foscari (na dužnosti od 1423. do 1457.) odobrio podestatu Marcu Magnu (1449. – 1451.) trošak od 200 lira na pet godina za popravak gradskih zidina.³⁹⁰ Giuseppe Caprin čak piše da je podignuto pet kvadratnih kula povezanih kurtinama s kruništima, što, iako ne navodi izvor za svoju tvrđnju, može biti prihvaćeno s obzirom na zabilježen izgled labinskih zidina stoljeće kasnije.³⁹¹



Sl. 2. Plan zidina Labina s projektom novih fortifikacija, oko 1550.

(pripisano Giangirolamu Sanmicheliju)

**BIBLIOTECA CIVICA TREVISO, ms. 1019, cc. 44-45:
tav. 21 [a] (= BCTv, fondo cartografico, mappa n. 167)**

Naime, sredinom XVI. stoljeća nastaje najstariji do sada poznati crtež labinskih zidina, odnosno prikaz grada i okolice, koji se danas čuva u

³⁹⁰ Jakov JELINČIĆ, „Knjiga privilegija Labinske komune“, *nav. dj.*, str. 177.

³⁹¹ Giuseppe CAPRIN, *L'Istria nobilissima*, vol. I, Trieste 1905., str. 139.

Gradskoj knjižnici (Biblioteca Civica) u Trevisu.³⁹² Ovaj crtež pokazuje da je grad tada već jasno definiran, kule su još uvijek imale kvadratan oblik te se bilježe kuće oko trga pred gradskim vratima. Plan je predviđao gradnju trokutastog bastiona na sjevernoj strani, s ciljem kontrole prilazne ceste, te produžetak zida prema sjeverozapadu i polukružni revelin koji bi štiti cijeli trg s ložom. Nadalje, predviđao je dvije izdvojene utvrde zvjezdolikih formi ispod grada. Radi se o jednome primjeru iz serije akvareliranih topografskih crteža zidina gradova u Venetu, Furlaniji, Istri, Dalmaciji i Grčkoj, koje su očito bile rezultat pohoda nekog mletačkog inženjera te su uključivale i prijedloge za modernizaciju, između ostalih, i motovunskih, bužetskih i labinskih zidina. Serija je nedavno pripisana veronskom vojnom inženjeru Giangiolamu Sanmicheliju, autoru utvrde sv. Nikole pred Šibenikom i sinu bratića poznatijeg Michelea, no skromna kvaliteta crteža poziva na oprez pri njezinu prihvaćanju.³⁹³ Crteži svakako odražavaju usustavljena nastojanja Mletačke Republike za obranom i utvrđivanjem svojeg dominija sredinom XVI. stoljeća, Ipak, crtež je Labina posebno dragocjen jer ostaje jedini vizualan izvor za oblik grada i podgrađa tijekom cijelog ranog novog vijeka.

Sedamdesetih godina XVI. stoljeća, u vrijeme Ciparskog rata (1570. – 1573.), komuna je zaključila da je ponovno potreban popravak zidina zbog mogućih osmanskih napada te je uveden poseban porez za te potrebe, kao i za kupnju baruta.³⁹⁴ U kolovozu iste godine odlučeno je da će se izraditi još i bastion³⁹⁵ jer očito nije bilo došlo do realizacije prijedloga iz polovine

³⁹² Stefano TOSATO, *I Sanmicheleli Ingegneri della Serenissima. Scritti e Disegni*, Crocetta del Montello 2016., str. 166.-167.; Stefano TOSATO, *Fortezze veneziane dall'Adda all'Egeo: le difese della Repubblica di Venezia nei disegni della Biblioteca comunale di Treviso (secoli 16-18)*, Venezia 2014., str. 134.-135.

³⁹³ Atribucija Stefana Tosata temelji se na dataciji serije koja je nastala na istom tipu papira s jednakim vodenim žigovima (filiigranima) proizvođača u optjecaju sredinom stoljeća, te prikazuje, primjerice, zidine Padove neposredno prije realizacije bastiona Santa Croce (1547. – 1548.), kao i na usporedbi rukopisa Giangiolama Sanmichelija. Nadalje, velik dio obuhvaćenih primjera bio je predmetom dogradnji i modernizacija radionice Sanmichelijevih četrdesetih i pedesetih godina XVI. stoljeća, a poznato je da je upravo Giangiolamo obilazio mletačke posjede u *Stato da Terra* i *Stato da Mar*, vodio izgradnju ujakovih projekata te samostalno projektirao inovativne utvrde poput one šibenske sv. Nikole. Ipak, od crteža radionice Sanmichelijevih sačuvao se tek onaj *Porta terraferma* u Zadru, koji je znatno veće kvalitete i potpuno drugačije prirode od serije čiji je dio crtež Labina. Usp. Stefano TOSATO, *Fortezze, nav. dj.*, str. 10.-11.

³⁹⁴ Jakov JELINČIĆ, „Prva knjiga“, *nav. dj.*, str. 102.

³⁹⁵ Isto, str. 105.

stoljeća, no pitanje je što je sada poduzeto. Da strah od turskih prodora nije jenjavao ni nakon Lepantske bitke, u kojoj je sudjelovalo šezdesetak stanovnika komune, svjedoči odluka labinskog Vijeća iz studenog 1572., kojom se vojnome kapetanu i zapovjedniku černide, Giovanniju Battisti Negriju (+1607.), odobrila organizacija gradnje stražarnica oko labinskih zidina, gdje bi on radio bez posebne dodatne naknade, dok je komuna plaćala građevinski materijal i uvedena je radna obveza po ognjištima.³⁹⁶

Krajem sljedećeg desetljeća, 1586. – 1587., podestat Francesco Grimani (1582. – 1587.) dao je podignuti vrata sv. Flora s istoimenom kapelom, o čemu svjedoče natpis i grbovi³⁹⁷, no današnji je izgled donjeg dijela portala stoljeće kasniji. Istodobno se nakon požara obnavlja i kaštel u Savičenti u posjedu obitelji Grimani, gdje je zabilježena i prisutnost važnog mletačkog arhitekta Vicenza Scamozzija (1548. – 1616.)³⁹⁸, no preostali grbovi i natpis iz Labina ne dopuštaju mogućnost sigurnijeg povezivanja dviju istarskih investicija.

Novu fazu rada na zidinama potaknuo je poznat napad na grad iz 1599., koji je u historiografiji poprimio mitske razmjere. Kako to primjećuje Samanta Paronić, verzije priče razlikuju se kako brojem tako i identitetom napadača, koji su svakako došli s habsburškog teritorija: uskoci i/ili njima pridruženi stanovnici liburnijskog primorja ugrozili su grad u noći sv. Sebastijana, no njihov je napad odbijen, pa su opustošili izvangradsko područje i Plomin. Pritom se istaknuo Giovanni Battista Negri, već spomenuti kapetan černida, a neke su od reakcija na ovaj neuspjeli napad i danas vidljive: popravljene su i modernizirane zidine, načinjen je kružni bastion koji štiti vrata, a podignut je i oltar u čast sv. Sebastijana u župnoj crkvi.³⁹⁹ I dok je posljednja narudžba bila komunalna, financiranje zidina potpomogla je Mletačka Republika: posebno je precizan dokument *Relazione sopra Albona e proposta di fortificarla* (Izvješće o Labinu i

³⁹⁶ Isto, str. III.

³⁹⁷ Bartolomeo GIORGINI, Povijesni pregled, *nav. dj.*, str. 28.-29.; Giovanni RADOSSI, „Stemmi“, *nav. dj.*, str. 211.

³⁹⁸ Roberta PELLEGRITTI, „Intervento sul castello di Sanvincenti (1588 – 1593)“, u: *Vincenzo Scamozzi 1548-1616*, ur. Franco Barbieri i Guido Beltramini, Vicenza 2003., str. 297.

³⁹⁹ Bartolomeo GIORGINI, Povijesni pregled, *nav. dj.*, str 31.

prijedlog njegova utvrđivanja) iz Arhiva Muzeja Correr.⁴⁰⁰ Ovdje mletački inženjer opisuje pogodan smještaj grada na vrhu brežuljka, u kultiviranom pejzažu, gdje je zrak najzdraviji u Istri, a stanovnici dobrih manira. Iako je mjesto izvan važnijih trgovačkih putova i živi od lokalne proizvodnje, pročulo se da je dobrostojeće, što je dovelo i do uskočkog napada. Grad je tada obranjen s linije unutarnjih vrata revelina, koji je, dakle, već postojao. Mlečanin dalje opisuje opseg grada, gdje kaže da je gotovo kružnog oblika i iznosi 350 venecijanskih koraka (oko 600 m) te da su na zidinama privatne kuće, kao gotovo svugdje u Istri. Nadalje, upozorava da je već prilikom svojeg prethodnog posjeta, na poziv Bernarda Veniera, primijetio problem opskrbe vodom jer postoje tek tri bunara unutar zidina i jedan izvor u blizini vrata koji je trebalo zaštititi, za što se već pobrinuo. Naime, posjet s kojeg izvješćuje treći je ili četvrti po redu te sada već dobro poznaje mjesto: stoga nudi prijedlog utvrđivanja sa šest bastiona. Na glavnim vratima valja napraviti pomični most, kakav već postoji kod malih vrata, koja su, pak, ugrožena bacanjem smeća, pa valja očistiti i produbiti jarak te napraviti stražarnicu. Prema zapadu, na dvadeset koraka od zida lože (oko 38 m), pogodno je mjesto za bastion, pa iza njega u napuštenoj kući treba uzidati još jednu stražarnicu, a zatim već počinju kuće Giovannija Battiste Negrija, koje se opisuju kao dostojne i ugodne, kakvih ima u tadašnjem Labinu. Na pedeset koraka od prvog bastiona (oko 94 m) valja izgraditi drugi, a sljedećih 25 koraka (oko 47 m) novu kulu i zatim bastion sa zemljanom ispunom i terasom za topove okruglog ili pravokutnog oblika, zatim 30 koraka (oko 57 m) prema istoku treba srušiti dotrajalu kulu i načiniti novu, a na 60 koraka (oko 113 m) još jednu novu, gdje je već napravljena dobra kurtina. Potom od malih vrata na 20 koraka (oko 38 m) treba izraditi jedan podij s puškarnicama kod kuće Giacomina Diminicha, a na 20 koraka nalazi se kula Mattea Lucianija, u kojoj su bili arkebuziri koji su obranili glavna vrata od uskočkog napada. Uz revelin, prema istoku, načinio bi se nadvođeni prolaz, a nad njim ravan na kojoj bi bilo moguće braniti vrata. Tekst je nejasan u

⁴⁰⁰ MUSEO CORRER – VENEZIA, Manoscritti Donà delle Rose, N. 179, str. 66.-68. Za punu transkripciju vidi: Jasenka GUDELJ, *Ambijenti plemićke kulture u Istri: građevine obiteljski Scampicchio*, magistarski rad, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb 2003., str. X.-XII. Dokument je bio poznat Giuseppeu Caprinu, koji ga sažima i djelomično citira: Giuseppe CAPRIN, *L'Istria, nav. dj.*, str. 139. Vidi i: Giovanni RADOSSI, „Stemmi“, *nav. dj.*, str. 195.-196.

nastavku kada govori o kosom potezu prema mjestu gdje je stajala loža, za koju piše da srušena. Zatim preporučuje da se sruše sve kućice podgrađa, osim crkvice sv. Sergija⁴⁰¹, koju, pak, valja sasvim otvoriti prozorima i vratima, kako se njome bi moglo koristiti pri napadima na grad.

U konzultiranom prijepisu iz fonda Donà delle Rose inženjer nije potpisan, no bio je suvremenik kapetana Giambattiste Negrija, s kojim se i konzultirao pri projektiranju opisanih bastiona, stoga je spis nastao između opisanog uskočkog napada 1599. i radova na realizaciji za koje se 1603. tvrdi da su započeti.⁴⁰² Spominje se i Bernardo Venier, na čiji je poziv inženjer prethodno dolazio u Labin. Radi se vjerojatno o mletačkom plemiću koji je vršio dužnost kapetana kulfa (1603.) i generalnog providura Dalmacije i Albanije (1625. – 1626.), odnosno bio izvrsno upoznat sa stanjem fortifikacija na Jadranu.⁴⁰³ Identitet je inženjera za sada teško utvrditi jer dokument nije autograf, no moguće je da se radi o nekom od stručnjaka za fortifikacije koji su na prijelazu stoljeća djelovali u Dalmaciji, poput Cesarea Malacrede ili, pak, Agostina Albertija.⁴⁰⁴

O ritmu radova svjedoče izvješća podestata Pietra Grimanija, koji 1603. piše da nedostaje bastion i polovica već započetog, da se radi na obnovi zidina na dvama ili trima mjestima gdje je prijetilo urušavanje te moli pet stotina dukata za nastavak radova.⁴⁰⁵ Nadalje, prema zapisu kroničara Giorginija, Melchiorre Negri, nećak kapetana Giovannija Battiste, zamolio je u Veneciji dužda Marina Grimanija da mu dodijeli tisuću zlatnih cekina za gradnju dviju utvrda za obranu gradskih vrata i nabavu topova⁴⁰⁶, kao pomoć mletačkih vlasti za jačanje obrambenog pojasa, što stoji i u natpisu

⁴⁰¹ U dokumentu na str. 68. piše San Servo, no radi se o crkvi sv. Sergija.

⁴⁰² Podestat Pietro Grimani u svojem izvješću iz 1603. piše da su radovi u tijeku. „Dispacci di Rettori“, AMSI, vol. XXIX, str. 27.-28.; Sergio CELLA, Albona, *nav. dj.*, str. 104.-105.; Giovanni RADOSSI, „Stemmi“, *nav. dj.*, str. 196.

⁴⁰³ Dokumenti vezani uz Bernarda Veniera kao providura čuvaju se u Državnom arhivu u Zadru, gdje je pogrešno zabilježen kao Fernando. DRŽAVNI ARHIV U ZADRU, Generalni providuri za Dalmaciju i Albaniju (fond), Fernando Venier.

⁴⁰⁴ Vidi: Darka BLIĆ, „I protagonisti dell'edilizia militare in Dalmazia nei secoli XVII e XVIII“, u: *L'Architettura militare di Venezia in Terraferma e in Adriatico fra XVI e XVII secolo, Atti del convegno internazionale di studi, Palmanova*, ur. Francesco Paolo Fiore, Firenze 2014., str. 359.-380., ovdje str. 359.-360.

⁴⁰⁵ Vidi bilj. 20.

⁴⁰⁶ Bartolomeo GIORGINI, Povijesni pregled, *nav. dj.*, str. 31.

na gradskoj loži.⁴⁰⁷

Ipak, 1606. pismo podestata Giovannija Duoda svjedoči o tome da je bastion pred gradskim vratima još uvijek nedovršen.⁴⁰⁸ O opsegu sada već zgotovljenih radova izvješćuje, pak, podestat Lorenzo Avanzago 1608., koji piše da je opseg zidina od oko 300 mletačkih koraka te da je nakon uskočkog napada izgrađeno devet bastiona sredstvima središnje vlasti, uz dodatna sredstva komune.⁴⁰⁹

Dok je opisana opsežna modernizacija labinskih utvrda tijekom prvog desetljeća XVII. stoljeća, prema projektima pristiglima iz Venecije te novcem središnje vlasti i komune, bila nesumnjivo velik pothvat koji je u potpunosti izmijenio način obrane grada i njegov profil u pejzažu, daljnji impuls ulaganjima u fortifikacije dao je tzv. Uskočki rat, koji se i vodio na teritoriju Furlanije i Istre. Kula na južnoj strani grada, koja i danas služi kao vidikovac, kao što to svjedoči natpis, dodatno je modernizirana upravo u jeku rata, odnosno 1617. zaslugom podestata Francesca Bollanija (1616. – 1617.), Candianova sina.⁴¹⁰ Ipak, još 1621. – 1622. bilježi se ulazak lopova u grad kroz otvor u zidinama, na što se reagira uputom rašporskome kapetanu da promptno započne s njihovim popravkom.⁴¹¹

Već 1616. javlja se potreba za popravcima gradskih vrata⁴¹², a svoj današnji oblik vrata sv. Flora dobivaju 1646.⁴¹³ Pilastru toskanskog reda izvedeni su redanjem krupnih bunja koje plastično obuhvaćaju fino isklesano tijelo nosača povezanih punim klasičnim gređem, a iza pilastara javlja se isti motiv izmjene glatkog tijela i krupnih bunja, no bez kapitela. Ovim plastičnim odjekom osnovnog motiva dobiva se na punoći volumena samoga portala, koji vizualno dramalizira ulaz u grad.

⁴⁰⁷ Giovanni RADOSSI, „Stemmi“, *nav. dj.*, str. 210.-211.

⁴⁰⁸ „Dispacci di Rettori“, *AMSI*, vol. XXIX, str. 31.-35.; „Senato Mare“, *AMSI*, vol. XII, str. 109.-110; Giovanni RADOSSI, „Stemmi“, *nav. dj.*, str. 196.-197.

⁴⁰⁹ Giuseppe CAPRIN, *L'Istria, nav. dj.*, str. 140.; Giovanni RADOSSI, „Stemmi“, *nav. dj.*, str. 196.

⁴¹⁰ Bartolomeo GIORGINI, *Povijesni pregled, nav. dj.*, str. 33.; Sergio CELLA, *Albona, nav. dj.*, str. 109.-110.; Giovanni RADOSSI, „Stemmi“, *nav. dj.*, str. 204.

⁴¹¹ „Senato Mare“, *AMSI*, vol. XIII, str. 123. i 126.; Giovanni RADOSSI, „Stemmi“, *nav. dj.*, str. 197.

⁴¹² „Senato Mare“, *AMSI*, vol. XII, str. 426.-451.; Giovanni RADOSSI, „Stemmi“, *nav. dj.*, str. 197.

⁴¹³ Giuseppe CAPRIN, *L'Istria, nav. dj.*, str. 191.-192.; Giovanni RADOSSI, „Stemmi“, *nav. dj.*, str. 197.



Sl. 3. Vrata sv. Flora

(fotografirala Jasenka Gudelj, 2017.)

I dok nad portalom stoje natpis i grbovi iz 1587., njegov donji dio jednak je portalu podestatove palače u Rovinju te nije načinjen od sivkastog kamena iz Fratte, što ukazuje na vjerojatan rad istih (rovinjskih?) majstora koji rade po narudžbi mletačkih podestata.⁴¹⁴ Valja napomenuti

⁴¹⁴ Katarina HORVAT-LEVAJ, Barokna arhitektura, *nav. dj.*, str. 465.

da su upravo 1646. i u Labinu i u Rovinju podestati iz obitelji Loredan, pa možda tu valja tražiti odgovor u primjeni istog arhitektonskog rješenja.⁴¹⁵ Ipak, gradnju je vrata snažno željela komuna, stoga je podestatu Kopra bilo zapovjedbno da pošalje drvo i željeznu građu potrebnu za gradnju glavnih vrata u Labinu te je odobreno da se u tu svrhu iskoriste školski prihodi, koji se trebaju vratiti unutar tri godine.⁴¹⁶

Vijesti o popravcima i naoružanju grada Labina nalaze se u odluci dužda Giovannija Pesara od 18. siječnja 1659., kojom odobrava popravak labinskih zidina i djelomično naoružanje uz sudjelovanje koparskog podestata⁴¹⁷, vjerojatno u kontekstu Kandijskog rata (1645. – 1669.). O sve manjim ulaganjima u obrambene sustave svjedoči izvješće podestata Giovannija Premarina iz 1729. o padu zida drevnog kaštela (vjerojatno revelina ili jednog od bastiona), pa je na račun komune sanirana šteta te su obnovljena dva *propugnacola*.⁴¹⁸

Gradski obruč zidina doživljava svoju modernizaciju nastojanjima mletačke vlasti i komune, oštro dijeleći grad od okolnog pejzaža, na koji ipak otvara prozore kuća i palača koji su ih dijelom činili. Gradnja i popravci ovisili su o financijskim mogućnostima i razvoju ratne tehnike, odnosno dometa vatrenog oružja. Izvješća vojnih inženjera daju i prvu sliku grada na granici, čija je odmaknutost od putanja velikih prometnih pravaca omogućila i tihi prosperitet. Polupropusnost gradske membrane osiguravala se i vratima, čija je monumentalizacija konačno postignuta tek u XVII. stoljeću. Tijekom XIX. stoljeća srušena su vrata revelina, a u međuratnom razdoblju izgrađeni su podzidi na južnoj strani, pa je dobiven otvoren trg i šetnica: i ovim je intervencijama grad sudjelovao u tipičnim mijenama estetike i potreba vremena.

Unutar zidina grad se usko ovija oko vrha brijega, dijeleći se na tri glavna predjela: Goricu, Dolicu i Kranj. I dok je Gorica bila

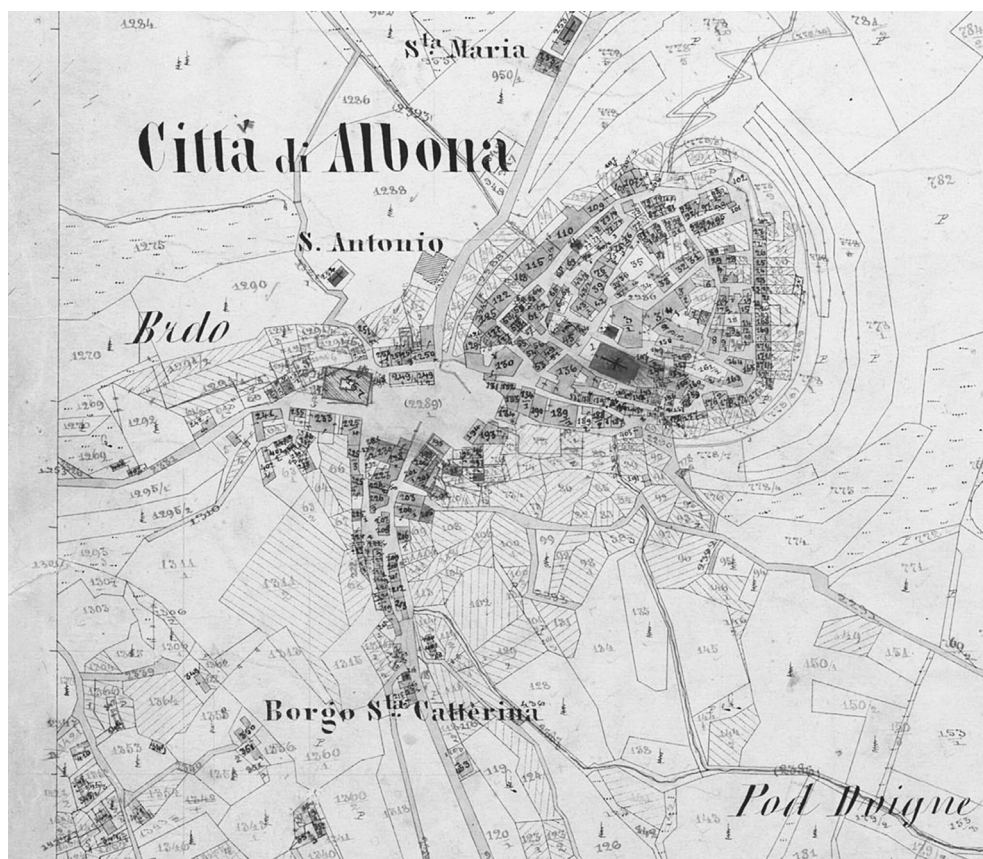
⁴¹⁵ U Labinu je 1645. – 1648. podestat Marco Loredan, a u Rovinju 1646. Zorzi Loredan.

⁴¹⁶ Giuseppe CAPRIN, *L'Istria, nav. dj.*, str. 191.-192.; „Senato Mare“, *AMSI*, vol. XV, str. 67.-68.; Giovanni RADOSSI, „Stemmi“, *nav. dj.*, str. 197., bilj. 59.

⁴¹⁷ Jakov JELINČIĆ, „Knjiga privilegija Labinske komune“, *nav. dj.*, str. 182.

⁴¹⁸ Bartolomeo GIORGINI, *Povijesni pregled, nav. dj.*, str. 32.-33.

mjesto prve crkve, u ranome je novom vijeku uz vrata sv. Flora trg koji okuplja upravne funkcije s pretorskom palačom i fontikom koji je onamo premješten 1572., dok trg pred župnom crkvom i kapelom sv. Stjepana okuplja najreprezentativniju stambenu arhitekturu labinskog plemstva, palače Scampicchio, Battiala (od XIX. stoljeća Battiala-Lazzarini) i Luciani. Dio plemićkih obitelji pronašao je dovoljno velike čestice za gradnju svojih kuća, kako je već spomenuto, duž zapadnog trakta zida, gdje su bile kuće Frankovića, Negrijevih i Manzinija.



**SI. 4. ARCHIVIO DI STATO DI TRIESTE, Catastro Franceschino,
Albina**

Već u aktu pristajanja uz Prejasnu Republiku navode se odličnici čiji će potomci vladati životom komune gotovo četiri stoljeća. Proces zatvaranja Gradskog vijeća, tipičan za komunalna društva, vidljiv je i u Labinu: tek su malobrojne plemićke obitelji preko svojih punoljetnih muških članova u Vijeću komune s podestatom na čelu sudjelovale izravno u lokalnoj vlasti, dok su interese ostalih stanovnika grada i okolnih sela branili predstavnici čija se uloga postupno smanjivala te su u konačnici imali pravo žalbe na odluke, ali ne i sudjelovanja u njihovu donošenju. Komuna je plaćala i učitelje i liječnike, osiguravajući time funkcioniranje poduke i liječenja na svojem području.⁴¹⁹ Funkcioniranje institucija i sustava tražilo je svoj prostor i već 24. siječnja 1445., dukalom dužda Francesca Foscarija, nalaže se poštovanje starog običaja da se *Consilium Comunitatis Albonae* treba sazivati u župnoj crkvi, a ne, kao u posljednje vrijeme, u loži, *qui locus est parvus*, tako da mogu prisustvovati svi koji žele dati svoje prijedloge⁴²⁰. Već ovim ukazom označena su dva mjesta komunalnoga okupljanja u XV. stoljeću, o čijim oblicima znamo vrlo malo: jedno je župna crkva, označeno kao prostranije, dok je loža i pored svoje otvorenosti očito mogla primiti tek manji broj osoba. Pod komunalnom ložom u Vijeću komune Labina – *sub logia communis in consilio spetabilis comunitatis Albonae* – podestat Aloisio Contareno 1537. vodio je izbore novih kancelara⁴²¹, što govori o nastavku sastanaka Vijeća u loži. Da potrebe vlasti nisu bile jedina funkcija lože, svjedoči odredba iz 1541., kada podestat Girolamo Valier zabranjuje trgovanje u gradskoj loži za vrijeme crkvenih blagdana.⁴²² O reprezentativnoj ulozi lože govori, pak, podatak da je podestat Angelo Muazzo komuni predložio, a ona je to 1567. prihvatila, da slikar Andrea Orso iz Venecije oslika ložu, i to na pročelju lava sv. Marka, a na stražnjem

⁴¹⁹ Jakov JELINČIĆ, „Učitelji u Labinu u 16., 17. i 18. stoljeću“, u: *Bertošin zbornik. Zbornik u čast Miroslava Bertoše*, knj. 2., Pula – Pazin 2013., str. 371.-390.; Jakov JELINČIĆ, „Neki osnovni podaci o zdravstvenoj službi na području labinske komune u XVI i XVII st.“, *Zbornik „Dani primarne zdravstvene zaštite“*, Labin 1985., str. 409.-415.; Samanta PARONIĆ, *Društvene prilike*, nav. dj.

⁴²⁰ Jakov JELINČIĆ, „Knjiga privilegija Labinske komune“, nav. dj., str. 153.; DRŽAVNI ARHIV U PAZINU (HR-DAPA)-2, *Knjiga privilegija*, knj. 1, fol. 1l.

⁴²¹ HR-DAPA-2, *Knjiga privilegija*, knj. 1, fol. 27v.

⁴²² Jakov JELINČIĆ, „Knjiga privilegija Labinske komune“, nav. dj., str. 163.

zidu alegoriju Pravde.⁴²³ Iako inženjer koji opisuje Labin početkom XVII. stoljeća govori da je ova je starija loža srušena, znamo da su slikarije još uvijek postojale 1633. – 1634., pa to nije moglo biti točno. Popločenje je već 1663. bilo djelomično uništeno, pa je obnovljeno zalaganjem podestata Vincenza Foscarinija.⁴²⁴ Današnji izgled lože vrlo je sličan lopicama crkava iz labinske okolice, s pločama lokalnog kamena u donjoj zoni i vitkim stupovima i stupcima koji nose drveno krovništvo. Nosači, a posebice jedan na južnoj strani lože, ako onamo nije dospio u sekundarnoj upotrebi, vrlo je sličan oblikovanju lopica kamenara Giovannija Pietra, pa je moguće da je i on bio aktivan u nekoj od faza popravaka lože. Još jedan natpis iz 1777. govori o obnovi lože, pa se mogu pretpostaviti i neke intervencije koje danas više nije moguće prepoznati, a Fučić pretpostavlja da je upravo ta obnova znatno pojednostavnila njezin oblik, očito je i znatno snizivši, jer sada više nije bilo mjesta za slikarije na pročelju, opisane u dokumentu iz 1567.



Sl. 5. Gradska loža u Labinu

(fotografirala Jasenka Gudelj, 2017.)

⁴²³ Branko FUČIĆ, „Freska u labinskoj loži“, *Bulletin JAZU*, br. 3, Zagreb (prosinac) 1958., str. 183.-187.; Jakov JELINČIĆ, „Prva knjiga“, *nav. dj.*, str. 84.

⁴²⁴ Bartolomeo GIORGINI, *Povijesni pregled*, *nav. dj.*, str. 33.

U historiografiji se ponavlja podatak da su mletački podestati isprva stanovali na mjestu današnje palače Franković-Vlačić, u neposrednoj blizini pretorske palače, koja, pak, od XVI. stoljeća okuplja sve funkcije javne uprave. Podatak da je izgrađena 1555. značio bi da je tada vjerojatno reupotrebljena ranorenesansna monumentalna trifora na istočnoj strani današnje zgrade, ako je ova bila dio izvorne arhitektonske dekoracije. U odluci Vijeća komune od 20. svibnja 1567. govori se o popravku bunara u dvorištu podestatove palače, za što se angažira majstor Zuanne Pozzar iz Udina, momentalno nastanjen u Vodnjanu⁴²⁵, što implicira postojanje unutarnjeg dvorišta, sugerirajući neku višekrilnu situaciju. U dokumentima se spominje i kancelarija, gdje su se čuvali spisi komune: moguće je, kao što je to bilo, primjerice, u Veneciji ili Dubrovniku, da je bila dijelom sklopa palače. No, 8. siječnja 1576. dano je odobrenje podestatu i sucima da se dotrajala kancelarija sruši jer je, kako se opisuje, nepogodna za čuvanje arhivalija zbog miševa.⁴²⁶ Zanimljivo je da se također odlučuje da se nakon rušenja kancelarije trg treba povećati, a nakon toga sagraditi novu kancelariju. Konačno, desetak godina kasnije, terminacija Nicolò Salamona, providura Arsenala za Istru, o tome da je hrastovina iz doline Raše pogodna samo za loženje, pročitala se na stubama kancelarije *in lingua schiavona*, u prisutnosti podestata Francesca Grimanija (di Zuanne) te plemića i pučana.⁴²⁷ Veću je obnovu podestatova palača doživjela 1668., kako svjedoče, nažalost, jako oštećeni računi umetnuti u Šestu knjigu zapisnika komune. Tada su na gradilištu bili aktivni Bernardo Burla, Stefano Diminich, Zorzi Burla, Gerolimo Picca i Orazio Lupetini, koji su se plaćali po danu, a potrošeno je 2000 čavala te 1000 dasaka, no drugi su podaci uništeni.⁴²⁸ U zapisnicima sjednica tijekom XVII. stoljeća govori se o sastancima Vijeća u dvorani pretorske palače ili, pak, u dvorani za audijenciju, no preciznije je određenje smještaja ovih prostorija teško odrediti u današnjim uvjetima znatne pregrađenosti.

⁴²⁵ Jakov JELINČIĆ, „Prva knjiga“, *nav. dj.*, str. 84.

⁴²⁶ Isto, str. 138.

⁴²⁷ Isto, str. 84.; HR-DAPA-2, Knjiga privilegija, knj. 1, fol. 84v.: „Fu pubblicata la soprascripta Terminatione sopra le scalle della Cancelleria della Magnifica Comunita d'Albona giusta il solito in lingua schiava da me Andrea Profici Cancellero di questa magnifica comunita.“

⁴²⁸ HR-DAPA-2, knj. 6, 209/1, 2, 3



Sl. 6. Pretorska palača Labin

(fotografirala Jasenka Gudelj, 2017.)

Komunalno skladište za žito i ulje, koje je osiguravalo zalihe hrane tijekom godine pod kontrolom komune i podestata, kako to piše Giorgini, osnovano je 1539.⁴²⁹ Taj je prvi fontik bio u blizini župne crkve jer se u siječnju 1573. spominje stari fontik na gornjem trgu (*in piazza di sopra*) te ga se opisuje kao uskog, vlažnog i nepogodnog za žitarice. Stoga je tada odlučeno da se izgradi novi fontik „sopra la loza del palazzo vecchio“, čime bi se izbjeglo kvarenje, ali i troškovi najma drugih skladišta⁴³⁰. U kolovozu iste godine još se jednom spominje neophodnost uređenja fontika⁴³¹ te se

⁴²⁹ Tomaso LUCIANI, Labin, *nav. dj.*, str. 73.; Bartolomeo GIORGINI, Povijesni pregled, *nav. dj.*, str. 65.

⁴³⁰ Jakov JELINČIĆ, „Prva knjiga“, *nav. dj.*, str. 113.

⁴³¹ Isto, str. 130.

može pretpostaviti da je upravo početkom osmog desetljeća XVI. stoljeća on i izgrađen na mjestu na kojem je postojao do izgradnje komunalnog kazališta četrdesetih godina XIX. stoljeća.

Komuna je preko funkcije prokuratora za crkvu (*Procuratore della chiesa*) kontrolirala i crkvenu imovinu, kako onu župne crkve tako i bratovštinskih kapela.⁴³² Prokurator su se birali iz redova vijećnika, što je i inače bio slučaj u komunama pod mletačkom vlašću.



Sl. 7. Župna crkva Rođenja Blaženje Djevice Marije Labin

(fotografirala Jasenka Gudelj, 2017.)

Župna crkva posvećena Rođenju Blažene Djevice Marije imala je ulogu konkatedrale Puljske biskupije jer je puljski biskup trebao boraviti u Labinu po tri mjeseca godišnje.⁴³³ Neka starija struktura postojala je već u XI. stoljeću, no pregrađena je 1336.⁴³⁴ Da su neki popravci bili potrebni u srpnju 1450., govori dukal dužda Francesca Foscarija podestatu Marcu

⁴³² Samanta PARONIĆ, *Društvene prilike, nav. dj.*, str. 24.

⁴³³ Tomaso LUCIANI, *Labin, nav. dj.*, str. 59.

⁴³⁴ Antonio ALISI, *Istria, nav. dj.*, str. 19.

Magnu, kojim se odobrava prodaja terena u komunalnom vlasništvu i iskorištavanje tih sredstava za popravak crkve koju naziva „chiesa cathedralis Albone“.⁴³⁵

Možda su dijelovi intervencija koje su rezultirale lijepa rozeta na pročelju i šiljati luk nekadašnjeg portala, iako je moguće da pripadaju i nekoj ranijoj fazi građevine. Krajem drugog desetljeća XVI. stoljeća izgrađena je sakristija, o čemu svjedoči razmjena pisama između podestata Urbana Bollanija i puljskog biskupa Altobella Averoldija iz 1518.⁴³⁶



**Sl. 8. Unutrašnjost župne crkve
Uznesenja Blažene Djevice Marije, Labin**

(fotografirala Jasenka Gudelj, 2017.)

⁴³⁵ Jakov JELINČIĆ, „Knjiga privilegija Labinske komune“, *nav. dj.*, str. 153.-154.

⁴³⁶ HR-DAPA-2, knj. 1, fol. 20. U svojem se pismu podestat tuži da je dao napraviti ukrašenu sakristiju, ali da se četvorica svećenika odbijaju njome služiti, već se presvlače pred oltarom. Averoldi mu zahvaljuje na trudu oko uređenja crkve i brizi za pravilno odvijanje liturgije. O Altobellu Averoldiju kao naručitelju vidi: Jasenka GUDELJ, „Pulski biskup Altobello Averoldi – naručitelj umjetničkih djela“, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, sv. 41., Split 2005. – 2007. [i. e. 2008.], str. 315.-340.

Poslijetridentska obnova crkve bila je opsežna, a uslijedila je nakon posjeta apostolskog vizitatora Agostina Valiera u siječnju 1580.⁴³⁷ Dio potrebnog zemljišta donirala je obitelj Scampicchio te im je papa Urban VIII 1582. dopustio poseban privatni pristup crkvi u vidu natkrivenog prolaza između njihove palače i crkve koji je završavao prozorčićem koji još uvijek postoji⁴³⁸. Natpis na pročelju iz 1582. hvali sudjelovanje podestata Marca Molina u obnovi i proširenju nekad ruševne crkve, uz podršku puljskog biskupa Mattea Barbabianche, dok je u prijepisu Knjige privilegija komune potvrda iz 1584., koja govori o posveti obnovljene crkve Majke Božje i njezina glavnog oltara, uz nabranje službenika komune i župnika te prema dopuštenju puljskog biskupa Claudia Sozomena.⁴³⁹

Dokument razotkriva da je crkva zaista obnovljena i proširena u prikladnom obliku i s lijepim dekoracijama, a čuvala je relikvije sv. Ivana Krstitelja, sv. Bartolomeja apostola i Nicifora mučenika. U travnju je iste godine u crkvu prenesen oltar sv. Petra iz porušene stare poljske crkvice na Rogočani, a dokument koji o tome svjedoči spominje i Valierov pohod te činjenicu da će se sada u župnoj crkvi čuvati i relikvije sv. Petra.⁴⁴⁰ Ova je obnova očito odredila trobrodan izgled crkve, koja je dobila i tri fino profilirana pravokutna portala, sa sjevernim, na kojem je i isklesan Molinov grb. Na južnoj fasadi postoje i visoki lučno zaključeni prozori koji su u kasnijim pregradnjama bili negirani, ali su ostavljeni vidljivi odlukom konzervatora – i njih je moguće pribrojiti ovoj cjelovitoj poslijetridentskoj obnovi, koja je crkvu gotovo izjednačila s dimenzijama puljske katedrale. Današnji izgled crkva duguje nizu kasnijih pregradnji, od kojih je najvidljivija ona iz XIX. stoljeća, kada je sigurno dobila novi viši prezbiterij s oltarom koji je stigao iz Venecije, ali su vjerojatno zamijenjeni i nosači u brodu, čiji su kapiteli odraz kasne i provincijalizirane interpretacije jonskoga reda, nad koje su dodani u štuku izvedeni pilastru odrezani lukovima, koji, pak, nose dodatan povišen zid broda s bojom naznačenim pilastrima. Ovo povišenje

⁴³⁷ Usp. Vladimir MARKOVIĆ, *Crkve 17. i 18. stoljeća u Istri – tipologija i stil*, Zagreb 2004., str. 86.-87.

⁴³⁸ Ovaj je privilegij potvrdio papa Klement XII. 1735., pod uvjetom da na prozor stave rešetku.

⁴³⁹ HR-DAPA-2, knj. 2, fol. 71r-72v.

⁴⁴⁰ HR-DAPA-2, knj. 2, fol. 73v; Jakov JELINČIĆ, „Knjiga privilegija Labinske komune“, *nav. dj.*, str. 174.

crkve čitljivo je i na pročelju, koje je u gornjoj zoni dovršeno između dvaju svjetskih ratova, kada je na njega smješten i lav sv. Marka.

Na pročelju se nad gotičkim zazidanim ulazom nalazi uzidana bista Antonija Bollanija, za koju posvetni natpis kaže da ju je postavila komuna 1688., što je opširno opisano u zapisnicima Gradskog vijeća. Mletački senator i vojskovođa Bollani istaknuo se u borbama s Osmanlijama tijekom Kandijskog rata, a majka mu je bila pripadnica labinske obitelji Negri, pa otud oduševljenje komune njegovim pobjedama. Vrlo uspjela bista okružena vojnim znamenjem uvjetno se pripisuje mletačkome kiparu Paolu Callalu⁴⁴¹, a posljednja je četvrtina XVII. stoljeća vrijeme kada se praksa upotrebljavanja crkvenih pročelja za slične svjetovne spomenike ustalila u Veneciji, a u Istri se susreće u Kopru.⁴⁴²

U unutrašnjosti crkve Rođenja Blažene Djevice Marije nalazimo šest mramornih oltara, a glavni oltar bio je u svojoj današnjoj formi dovršen, kako je to naznačeno natpisom, 1834. No, taj je oltar ranih tridesetih godina XIX. stoljeća nabavljen u Veneciji te potječe, kako je to uočio Damir Tulić, iz tamošnje srušene crkve Santa Maria dei Servi, gdje je stajao u Cappelli del Volto Santo, koju su izdržavali imigranti iz toskanskog grada Lucche.⁴⁴³ Oltar je nastao 1766., kada je kapela i obnovljena, te se pripisuje Bernardinu Macaruzziju, vrsnom učeniku Giorgia Massarija.⁴⁴⁴ Svojim monumentalnim dimenzijama, finoćom forme i izrade te kvalitetom materijala (crveni veronski mramor) oltar se izdvaja u istarskome kontekstu te svjedoči o težnjama i profinjenosti ukusa labinskih elita tijekom prve polovine XIX. stoljeća. Oltarna pala djelo je Natalea Schiavonea, a prikazuje likove Blažene Djevice Marije, sv. Paoline te svetaca Justa, Sergeja, Julijana, Tome

⁴⁴¹ Simone GUERRIERO, „Paolo Callalo. Un protagonista della scultura barocca a Venezia“, *Saggi e memorie di storia dell'arte*, vol. 21, Firenze 1997., str. 35.-83., ovdje str. 49.-50., bilj. 5.; Damir TULIĆ, *Kamena skulptura i oltari 17. i 18. stoljeća u Porečko-pulskoj biskupiji*, doktorski rad, Zagreb 2012., str. 256.-258.; ISTI, „Od kasne renesanse do klasicizma: skulpture i oltari od kraja 16. do početka 19. stoljeća“, u: Predrag MARKOVIĆ – Ivan MATEJČIĆ – Damir TULIĆ, *Umjetnička baština istarske crkve, sv. 2.: Kiparstvo od 14. do 18. stoljeća*, Pula 2017., str. 33.-41., ovdje str. 38.

⁴⁴² Damir TULIĆ, *Kamena skulptura, nav. dj.*, str. 45.-46.

⁴⁴³ Damir TULIĆ, „Venecijanski altarist (Bernardino Macaruzzi?), glavni oltar, 1766. godina“, u: Predrag MARKOVIĆ – Ivan MATEJČIĆ – Damir TULIĆ, *Umjetnička baština istarske crkve, nav. dj.*, str. 361.-363.

⁴⁴⁴ Na istome mjestu.

i Jakova. Također je u XIX. stoljeću stigao i oltar Bogorodice Karmelske, koji je u Labin premješten iz franjevačke crkve u Poreču, s vrijednom palom koja prikazuje Bogorodicu Karmelsku sa svecima i dušama u čistilištu. Ta je pala iz XVII. stoljeća i pripisana je venecijanskom slikaru Angelu Venturiniju (1696./1799. – nakon 1773.), koji je bio oslikao strop porečke crkve iz koje su umjetnine prenesene.⁴⁴⁵ Od umjetnina izvorno nastalih za labinske naručitelje valja istaknuti oltar Preobraženja iz XVIII. stoljeća, na kojem se nalazi urna s relikvijama sv. Justa prenesenih 1664. iz Rima. Na njemu se nalaze likovi Krista, proroka Mojsija i Ilije, pripisani venecijanskom majstoru Paolu Callalu i datirani u 1708.⁴⁴⁶

Zvonik župne crkve predstavljao je problem već 1578., kada je zabilježeno da mu je vrh oštećen i prijeti da će pasti, pa se ovlašćuju podestat, suci i još dvojica vijećnika da pronađu majstora koji će ga popraviti i s njime sklope ugovor⁴⁴⁷. Današnji je zvonik izgrađen 1623., i to na mjestu srušene crkvice sv. Justa koja se nalazila na vrhu labinskoga brijega. Ovime je osigurana maksimalna vidljivost zvonika u vizuri grada, a nesumnjivo se i zvuk zvona dobro čuje u okolici.

O odgovornosti koju je komuna imala prema sakralnim gradnjama svjedoči odluka od 2. kolovoza 1572., kojom se ovlašćuju podestat i suci da se pobrinu za popravak crkve sv. Ivana i sv. Justa i utroše potrebna sredstva u tu svrhu.⁴⁴⁸ S druge, pak, strane, crkvice sv. Marinele i sv. Sergija srušene su radi ojačavanja fortifikacija, iako su se u sv. Sergiju održavali sastanci poglavara seoskih zajednica.⁴⁴⁹ Uz niz kapela u okolici nad kojima su juspatronat imale plemićke obitelji iz Labina, za funkcioniranje komune bile su posebice važne bratovštinske crkve, od kojih je svakako najzanimljivija crkva Uznesenja Marijina, nekoć Blažene Djevice Marije od Utjehe, smještena na prilaznome putu povijesnoj jezgri Labina.

⁴⁴⁵ Višnja BRALIĆ, kat. jed., u: Višnja BRALIĆ – Nina KUDIŠ BURIC, *Slikarska baština Istre*, Zagreb 2006., str. 112.-113.

⁴⁴⁶ Damir TULIĆ, „Paolo Callalo, kipovi Krista, proroka Mojsija i Ilije, 1708. godina“, u: Predrag MARKOVIĆ – Ivan MATEJČIĆ – Damir TULIĆ, *Umjetnička baština istarske crkve*, nav. dj., str. 259.-262.

⁴⁴⁷ Jakov JELINČIĆ, „Prva knjiga“, nav. dj., str. 158.

⁴⁴⁸ Isto, str. 109.

⁴⁴⁹ Bartolomeo GIORGINI, *Povijesni pregled*, nav. dj., str. 68.



Sl. 9. Crkva Uznesenja Marijina, Labin

(fotografirala Jasenka Gudelj, 2017.)

Radi se o jednobrodnoj pravokutnoj crkvi s lopicom, izgrađenoj od kvalitetnih krupnih klesanih blokova i s jednostavnom arhitektonskom dekoracijom, koja je bila mjesto okupljanja bratovštine čiji su članovi, kako je to vidljivo iz sačuvanih nadgrobnih ploča, bili obrtnici i trgovci, odnosno srednji sloj čije je javno djelovanje bilo kanalizirano upravo organiziranjem u bratovštinu. Crkva je, prema natpisima, obnovljena 1537. i posvećena 1631., a ime majstora koji je radio na gradnji lopice, Giovannija Pietra *lapicide*, nalazi se također na natpisu. U njoj se i danas nalazi devet slika Antonija Moreschija, slikara koji je u Labinu djelovao duže vrijeme, a vjerojatnog je venecijanskog podrijetla.⁴⁵⁰ Ciklus je posvećen Bogorodici i vezan je uz doktrinu od bezgrešnome začeću, što je logičan izbor bratovštine Uznesenja Marijinog. Članovi bratovštine dali su se i portretirati u ritualnoj odjeći na izduljenoj kompoziciji koja objedinjuje prizore Uznesenja i Krunjenja Blažene Djevice Marije, a vjerojatno je točna Alisijeva pretpostavka da se

⁴⁵⁰ Nina KUDIŠ BURIĆ, kat. jed. 114.-122., u: Višnja BRALIĆ – Nina KUDIŠ BURIĆ, Slikarska baština Istre, *nav. dj.*, str. 206.- 215.

na lijevoj strani slike nalazi lik gastalda bratovštine Gaspara Melata, koji se spominje u posvetnom natpisu.⁴⁵¹

Očito je važnost ove bratovštine za mletačku vlast rasla, o čemu svjedoče narudžbe podestata, jer se na glavnome oltaru nalazi Bogorodičin kip koji se pripisuje kiparu Francescu Cabianci, na čijoj je bazi isklesan grb s inicijalima labinskog podestata Angela Balbija (1694. – 1697.). Bočno je postavljene likove vjerojatno naručio isti kipar osamnaest godina kasnije, 1715., kada je, kao što govori natpis uklesan na stipesu, oltar obnovljen, i to u vrijeme gastalda bratovštine Pietra Cattara i podestata Francesca Balbija (1713. – 1715.), s čijim je grbom i inicijalima dodatno obilježen.⁴⁵² Bogorodičin je kip posebice kvalitetno djelo koje inaugurira praksu nabave kvalitetne skulpture za istarske sakralne prostore u Veneciji te svjedoči o promjenama likovnog jezika tijekom zadnjeg desetljeća *Seicenta*.⁴⁵³ Bratovština je s vremenom akumulirala određen kapital jer Vijeće komune 11. veljače 1653. zadužuje Giulia Cesarea Manzinija i Giovannija Battistu Negrija da pred duždom u Veneciji iznesu zamolbu da se dio imovine bratovštine Madone upotrijebi za gradnju ženskoga samostana u Labinu.⁴⁵⁴

S druge, pak, strane, poznato je dugo djelovanje franjevačkog samostana uz crkvu sv. Vida i Modesta, i to od 1496., kada je Michele Luciani poklonio zemljište franjevcima do ukidanja samostana 1780. Nepoznati crtač snimio je 1796. ovaj kompleks, a na tlocrtu je vidljivo da je pored pravokutnog bloka samostana stajala uska i duga crkva s dubokim pravokutnim korom, uz koju su bile gospodarske zgrade.⁴⁵⁵ Ostaci srušenoga kompleksa bili su vidljivi sve do šezdesetih godina XX. stoljeća.⁴⁵⁶

⁴⁵¹ Istro, str. 214.

⁴⁵² Damir TULIĆ, „Francesco Cabianca (?), kipovi Bogorodice s Djetetom, svetog Augustina i svete Monike, 1697. i moguće 1715. godina“, u: Predrag MARKOVIĆ – Ivan MATEJČIĆ – Damir TULIĆ, Umjetnička baština istarske crkve, *nav. dj.*, str. 248.-251.

⁴⁵³ Na istome mjestu. Slično labinskom primjeru, motovunski podestat Jacopo Contarini financirao je 1735. podizanje glavnog oltara župne crkve, vidi: Damir TULIĆ, „Od kasne renesanse do klasicizma: skulpture i oltari od kraja 16. do početka 19. stoljeća“, u: Predrag MARKOVIĆ – Ivan MATEJČIĆ – Damir TULIĆ, Umjetnička baština istarske crkve, *nav. dj.*, str. 33.-41., ovdje str. 34.

⁴⁵⁴ Jakov JELINČIĆ, „Druga knjiga“, *nav. dj.*, str. 273.

⁴⁵⁵ Crtež je u fondu Aggiunto sopra i monasteri, b. 65, br. 1, a reproduciran je u: Marino BUDICIN, *Aspetti storico urbani nell'Istria veneta*, Trieste – Rovigno 1998., str. 106.

⁴⁵⁶ Marijan MILEVOJ, „Predgovor“, u: Tomaso LUCIANI, Labin, *nav. dj.*, str. 7.

Skromnu je crkvu posvećenu sv. Antunu Padovanskom dao izgraditi labinski podestat Marco Loredan (1645. – 1648.), a o njoj se brinula istoimena bratovština. Jednostavna pravokutna građevina skromne je arhitektonske dekoracije pravokutnog portala i bočnih pravokutnih prozora te okula s bušenim mrežištem i zvonikom na preslicu, a očito je djelo nekog lokalnog majstora. Glavni je oltar danas bez oltarne pale koju Giorgini spominje kao djelo iz mletačke radionice Pietra Liberija (1605. – 1687.), a djelo je nepoznatog altarista te je najvjerojatnije klesano u Veneciji i potom dopremljeno u Labin.⁴⁵⁷

III. Labinsko plemstvo i njihove kuće: prostori obitelji

Labinske su plemićke obitelji u Istri ostvarile rijedak kontinuitet i prosperitet, što je vidljivo i u arhitekturi njihovih palača u gradu, kapela i konačno stancija koje su imali u okolici.⁴⁵⁸ Ostvarenja stambene arhitekture Scampicchijevih, Battialâ, Frankovićâ-Vlačićâ, pa i Negrijevih i Manzinâ ubrajaju se među najkvalitetnija i najreprezentativnija ostvarenja ranonovovjekovne stambene arhitekture u Istri, prilagođena uskom prostoru labinskih ulica, ali i s očitom težnjom udobnosti, koju je hvalio i nepoznat inženjer-projektant labinskih zidina. Unutrašnjost ovih palača gotovo je u potpunosti nestala, no njihovo funkcioniranje, s bunarskim krunama u dvorištima, reprezentativnim ulazima i dvoranama s dugim popisima opreme, pružalo je okvir intimnome životu elitnog dijela društva, posebice ženskom dijelu obitelji, čiji je život tekao pod budnom paskom.⁴⁵⁹

⁴⁵⁷ Damir TULIĆ, „Venecijanski altaris, glavni oltar, druga polovina 17. stoljeća“, u: Predrag MARKOVIĆ – Ivan MATEJČIĆ – Damir TULIĆ, *Umjetnička baština istarske crkve, nav. dj.*, str. 236. – 237.

⁴⁵⁸ Jasenka GUDELJ, „Gli ambienti della cultura nobiliare in Istria: gli edifici della famiglia Scampicchio“, *Atti del Centro di Ricerche Storiche di Rovigno*, vol. 36, 2006., str. 55.-116.; ISTA, „Turanj pod Labinom i Sveti Ivan od Šterne – dva primjera istarskog ladanja“, *Zbornik Dana Cvita Fiskovića*, I.: *Kultura ladanja*, ur. Nada Grujić, Zagreb 2006., str. 195.-202.

⁴⁵⁹ Jakov JELINČIĆ, „Preživljavanje na području Labinske komune od 16. do 18. stoljeća“, *Istarski povijesni biennale, Cerealia, oleum, vinum... Kultura prehrane na jadranskom prostoru*, ur. Marija Mogorović Crljenko i Elena Uljančić-Vekić, sv. 3., Poreč 2009., str. 163.-170.; Jakov JELINČIĆ, „Nepovredivost doma u istarskim statutima“, *Istarski povijesni biennale, Zbornik radova: Domus, casa, habitatio... Kultura stanovanja na jadranskom prostoru*, ur. Marija Mogorović Crljenko i Elena Uljančić-Vekić, sv. 5., Poreč 2013., str. 42.-52.

Obitelji koje kao plemićke navodi Giorgini, a to su Battiala, Coppe, Dragogna, Ferri, Francovich, Luciani, Manzini, Manzoni Negri, Scampicchio i Tagliapeitra⁴⁶⁰, izdržavale su se prihodima od posjeda u okolici, obradivog zemljišta, zakupa ribolovnih područja i šuma, ali i od posudbe novca i trgovine, posebice drvom, te su time uspjele zadržati aktivan dio obiteljskog kapitala. Ulaganja u kuće, one u kojima su stanovali, ali i one koje su iznajmljivali, bila su dio ekonomske kulture ovih dugovječnih rodova, dok su izgradnja ili uzdržavanje kapela te karitativna djelatnost bili očekivan ulog u onostranost. Ove su obitelji nerijetko školovale svoje muške članove na Sveučilištu u Padovi, stvarajući time tanak, ali važan obrazovani sloj koji je dao dio labinskih bilježnika, ali i pjesnika poput Tranquilla Negrija. Knjige zapisnika sjednica komune neprestano bilježe izaslanstva u Veneciju pojedinih članova, čime je stvorena podloga i vizualnih nastojanja da se bude u korak s metropolom.

Pogodnost za gradnju reprezentativne stambene arhitekture bilo je i postojanje obližnjeg kamenoloma iznimno čvrstog kamena u Presiki, kako to navodi ljekarnik Giorgini, od kojega su izgrađene palače Scampicchio, Negri, Coppe, Battiala, Francovich i druge, dok je ona markiza Manzinija izgorjela 1726.⁴⁶¹

Palača obitelji Scampicchio, koja svojom sjevernom fasadom od lokalnog kamena dominira trgom pred labinskom župnom crkvom, postojala je već 1561., kada za nju majstor Giacomo iz Štinjana izrađuje jedan kameni umivaonik, a 1570. dobila je monumentalan portal u rustici i bunarsku krunu u dvorištu.⁴⁶² Neobični ugaoni balkoni i dvorišni trijem s tankim jonskim stupovima djelo su lokalnog majstora Giovannija Pietra te nekog Giacoma iz Venecije iz 1628., a kasnija proširenja palače obuhvatila su cijeli blok do Starog trga, čime je obitelj dobila jedan od najmonumentalnijih sklopova u gradu.

⁴⁶⁰ Bartolomeo GIORGINI, *Povijesni pregled, nav. dj.*, str. 67.-68.

⁴⁶¹ *sto*, str. 41.

⁴⁶² Jasenka GUDELJ, „Gli ambienti“, *nav. dj.*, str. 55.-116.



Sl. 10. Palača Scampicchio, Labin

(fotografirala Jasenka Gudelj, 2017.)

U dokumentima gotovo cjelovito sačuvanog obiteljskog arhiva moguće je pratiti preoblikovanja kuće, podjele među braćom i mijene ukusa, a građevina i danas, iako podijeljena na brojne stambene jedinice, izgleda kao skladna cjelina.



Sl. 11. Kapela sv. Marije Magdalene, Labin

(fotografirala Jasenka Gudelj, 2017.)

Scampicchijevi su imali juspatronat nad kapelom sv. Marije Magdalene, izgrađenom prije dolaska obitelji u Labin polovinom XV. stoljeća. U drugoj četvrtini XVII. stoljeća kapeli je dodana lopica, a stupovi koji uokviruju ulaz vrlo su slični onima na trijemu palače, djelu lokalnog majstora Giovannija Pietra.

Uz sjevernu stranu trga nalazi se reprezentativna fasada velikog bloka obitelji Battiala, koja se od XIX. stoljeća naziva Battiala-Lazzarini. Blok, očito nastao dokupljivanjem kuća susjeda, jedan je od najvećih u gradu, a analiza arhitektonske dekoracije pokazuje da se oblikovao u nekoliko faza. Ugaoni balkon, analogan onima na palači Scampicchio, vidljiv je na sjevernome dijelu kuće, iako detalji poput konzola i balustara pokazuju da se ipak ne radi o istim majstorima ili radionici. Najreprezentativnija profana fasada istarskog *Settecenta* dio je palače datiran natpisom u 1727., koja je nesumnjivo nastala prema mletačkome modelu. Iz grada na lagunama dolazi inspiracija za arhitektonsku dekoraciju, izvedenu u lokalnom kamenu

na žbukanoj crvenoj fasadi. Naglasak je na rustikom oblikovanom portalu, no hijerarhija otvora prizemlja negirana je ravnomjernim ponavljanjem lučno zaključenih velikih prozora dva *piana nobile*, s balustrima u donjoj zoni i skulpturalnom izražajnim ljudskim glavama u ključnom kamenu. Iza monumentalne fasade reprezentativne su prostorije sa stubištem smještenim u stražnjem dijelu kuće, s kamenim okvirima otvora prema dvoranama, pa se mletački model osjeća i u prostornoj organizaciji, naravno, prilagođenoj nepravilnom i neravnom terenu.



Sl. 12. Palača Battiala Lazzarini, Labin

(fotografirala Jasenka Gudelj, 2017.)

Kako svjedoče nadgrobne ploče, Battiale su kao svoju obiteljsku kapelu oblikovale onu sv. Stjepana u neposrednoj blizini palače, čije pročelje također pokazuje odlike dekorativnog jezika XVIII. stoljeća, s pravokutnim otvorima s naglašenim uglovima i razvijenim isprekidanim zabatima.⁴⁶³ Ponovno, i ove se kvalitetne dekoracije i dvije andeoske glave odmiču od oblikovnih principa profilacija prozora i figura glava na palači, pa su vjerojatno djelo nekih drugih izvođača.



Sl. 13. Kapela sv. Stjepana, Labin

(fotografirala Jasenka Gudelj, 2017.)

Kuća obitelji Negri, u današnjoj Ulici Giuseppine Martinuzzi, bila je bogato opremljena još polovinom XVI. stoljeća, kako to govori detaljan inventar iz 1555.⁴⁶⁴ Krajem istog stoljeća dobila je lijepu bunarsku krunu, koja se i danas nalazi u prizemlju, a vjerojatno je tijekom XVII. stoljeća oblikovan monumentalni portal u rustici te su obnovljeni okviri prozora,

⁴⁶³ Vladimir MARKOVIĆ, *Crkve 17. i 18. stoljeća*, nav. dj., str. 168., 178.

⁴⁶⁴ Jasenka GUDELJ, „Materijalna kultura društvenih elita mletačke Istre: kuća obitelji Negri iz Labina polovicom 16. stoljeća“, u: *Istra u novom vijeku*, ur. Tatjana Bradara, AMI, Pula 2017., str. 175.-208.

čije je oblikovanje ipak jednostavno i oslonjeno tek na profilirane volute konzola. U toj su kući odsjedali mletački dužnosnici u proputovanju Labinom: primjerice, 29. studenog 1587. terminacija Nicolòa Salamona o sječi stabala pročitala se u dvorani kuće Negri, gdje je Salamon bio odsjeo⁴⁶⁵, dok naš mletački inženjer prvih godina *Seicenta* hvali udobnost Negrijeve, pa tako i drugih kuća u gradu. Tranquillo Negri dat će podignuti kapelu u neposrednoj blizini palače obitelji 1620., i to za bratovštinu sv. Antuna Padovanskog, no crkvice posvećena Gospi od Karmela funkcionirala je kao kapela obitelji, pa je za nju naručena i oltarna pala već spomenutog udomaćenog slikara Moreschija.⁴⁶⁶



Sl. 14. Kuća Negri, Labin

(fotografirala Jasenka Gudelj, 2017.)

⁴⁶⁵ Jakov JELINČIĆ, „Knjiga privilegija Labinske komune“, *nav. dj.*, str. 176.

⁴⁶⁶ Nina KUDIŠ BURIĆ, *Slikarska baština Istre, nav. dj.*, str. 14.-15.



Sl. 15. Kuća Franković-Vlačić, Labin

(fotografirala Jasenka Gudelj, 2017.)

Monumentalno pročelje u uskoj ulici dobila je u XVII. stoljeću i kuća Franković-Vlačić, s rustikalno izvedenim polukružno završenim portalom i balkonom s dvostrukim otvorom dvorane. Ovaj prolaz vodi u dvolučni rastvoren trijem na stupovima toskanskog reda s visokim hipotrahelijem i uskim ehinom, kroz koji se pristupa u dvorište između ove i sljedeće kuće, uz nekadašnju liniju zidina. Lijepi kruškoliki balustri balkona jednaki su onima na današnjoj župnoj kući na gornjem trgu, ali opet različiti od ostalih primjera koji se nalaze po gradu, a cijela kompozicija računa na

vizualan efekt uske ulice u kojoj se nalazi. Vrlo sličan portal postoji na jednom od vanjskih ulaza u stanciju Dubrova, nekada u vlasništvu obitelji, pa je vjerojatno da se i radi o istoj radionici koja monumentalizira i time obilježava posjede obitelji.

Buduća istraživanja sigurno će još umnogome rasvijetliti ovaj vrijedan segment istarske arhitektonske baštine, no jasno je da su težnje labinskog plemstva bila usmjerene prema vizualnome dojmu koji su ostavljale njihove kuće te je ono dovelo i majstore iz Venecije kako bi taj efekt bio što zanimljiviji. Naglasak je redovito na ulaznome dijelu, portalu, koji je izveden u rustici, a pozornost u oblikovanju otvora i balkona s kamenim okvirima i konzolama dodatno je usmjerena i na balustre, čiji oblici variraju, od kasno renesansnih do razvedenih baroknih. Istraživanje je oblikovanja prostora do sada ukazalo da se radi o kućama s reprezentativnim dijelom, odnosno ulazom i dvoranom, te nizu utilitarnih prostorija, soba i kuhinja, koje su analogne stanovanju u većim centrima poluotoka, primjerice, Kopru ili, pak, gradićima Furlanije, dok analize svjedočanstava materijalne kulture ukazuju na zaista visoku razinu dosegnute opremljenosti i ugone stanovanja, koja nije ostavila ravnodušnima ni došljake iz metropole.

IV. Majstori i radionice ranonovovjekovnog Labina

Vrijedna arhitektonska baština Labina rezultat je kulture naručitelja te kontinuiranog ulaganja i održavanja javnih i privatnih gradnji. No, ovo je tržište ipak bilo vrlo maleno, pa je moguće očekivati stalnu aktivnost tek malobrojnih graditelja i klesara, uz brojne putujuće majstore i uvezene projekte. Ipak, do sada pregledani dokumenti svjedoče o postojanju nekolicine uglednih stanovnika komune koji su se bavili poslovima vezanim uz arhitekturu.

Brojni ulomci arhitektonske dekoracije, danas u sekundarnoj upotrebi na kućama u gradu, a napose lijepa trifora na pretorskoj palači, svjedoče o određenoj aktivnosti kamenara koji su radili u oblicima rane

mletačke renesanse tijekom XV. i prvih desetljeća XVI. stoljeća. Možda je najpoznatija radionica ovog karaktera u neposrednoj blizini Labina bila ona obitelji Marangonić iz Cresa, formirana na gradilištu creske župne crkve, s rječnikom u kojem se susreću još uvijek tradicionalni proporcijski odnosi i nosači čiji oblici osjećaju dah *all'antica* duha koji se širi Venecijom i pripadajućim teritorijima.⁴⁶⁷ Moguće je, s obzirom na jake gospodarske i kulturne veze s Cresom, da je ova radionica izvela neke od labinskih ulomaka ili čak bila aktivna na gradilištu pretorske palače, no to će tek buduća istraživanja jasnije pokazati.

Tijekom XVI. stoljeća zabilježeno je u labinskim dokumentima nekoliko imena klesara i kamenara, pa je tako 30. rujna 1554. *magistro Bartholomeo lapicida* iz Vodnjana svjedok pri otvaranju oporuke plemića Mattea Scampicchija⁴⁶⁸, a *Pancrazio lapicida* primljen je 15. siječnja 1570. u red stanovnika komune⁴⁶⁹, jednako kao i *Francesco lapicida* 27. srpnja 1578.⁴⁷⁰ Uz već spomenutog Giacoma iz Vodnjana, koji radi za Scampicchijeve, i majstora Zuannea (Giovannija) Pozzara iz Udina, nastanjenog u Vodnjanu, koji je popravljao bunar u pretorskoj palači, vidljivo je da je tijekom XVI. stoljeća Labin bio relativno aktivan centar koji je privlačio majstore kao mjesto za život, ali se koristio i resursima udomaćenih majstora iz nedalekih mjesta poput Vodnjana. Nesumnjivo je gradilište župne crkve bilo jedno od žarišta graditeljske aktivnosti ranih osamdesetih godina XVI. stoljeća, no o njihovim imenima i točnom opsegu radova do sada pronađene arhivalije ne donose precizne podatke. O povećanim graditeljskim aktivnostima svjedoči i odluka Vijeća komune da 1577. izgradi veliku vapnaru jer ona prethodno izgrađena više nije odgovarala naraslim potrebama.⁴⁷¹ Novac za njezinu realizaciju prikupljen je među stanovnicima komune, da bi se ljeti iduće godine vapno dijelilo plemićima i pučanima.⁴⁷²

⁴⁶⁷ Sada o radionici vidjeti: Marijan BRADANOVIĆ, „Još jednom o širenju renesansne skulpture na Kvarneru“, *Ars Adriatica*, vol. 6, Zadar 2016., str. 121.-138., s prethodnom literaturom.

⁴⁶⁸ Zoran LADIĆ – Elvis ORBANIĆ, *Spisi, nav. dj.*, dok. 59, str. 113.

⁴⁶⁹ Jakov JELINČIĆ, „Prva knjiga“, *nav. dj.*, str. 95.

⁴⁷⁰ Isto, str. 156.

⁴⁷¹ Isto, str. 149.

⁴⁷² Isto, str. 155.

U prvoj je polovini XVII. stoljeća u Labinu djelovao Giovanni Pietro *lapicida*, koji je postao i gastald bratovštine Uznesenja Marijina, za koju je, kako je već navedeno, 1621. izveo lopicu postojeće crkve. Poznato je da je krajem istog desetljeća radio na palači Scampicchio, gdje je uz njega i majstor Giacomo iz Venecije, kojeg je doveo sâm naručitelj, Matteo Scampicchio. Vrlo slični elementi prepoznaju se i na lopici crkve sv. Marije Magdalene, ali i na gradskoj loži, pa je moguće zaključiti da je riječ o aktivnom i relativno uglednom majstoru koji ipak radi u osiromašenim oblicima koji se u nekim segmentima približavaju klasičnoj arhitekturi njegova doba, poput jonskih kapitela skromne oblikovne vrijednosti. Ne začuđuje stoga želja labinskog plemića da mu pridruži mletačkog majstora, pri čemu je rezultat zanimljiv, iako ne posebno inventivan sklop. Moguće je da je ovaj majstor bio, primjerice, uključen u izvedbu zvonika, koji nastaje u trećem desetljeću XVII. stoljeća, no i o tome nema pouzdanih podataka.

Obiteljski arhiv Battiala, koji se odnedavno nalazi u Državnom arhivu u Pazinu, možda će u budućnosti moći dati više odgovora na pitanja o okolnostima nastanka najljepšega pročelja i prostora labinskog *Settecenta*, no za sada valja naznačiti da u drugoj četvrtini stoljeća u Labinu djeluju majstori Giuseppe (Iseppo, Giovanni Giuseffe) Martinuzzi (1676. – 1759.) i Zuane Poldrugo, koji će se pojaviti u jednome kupoprodajnome dokumentu iz fonda Battiala kao procjenitelji nekretnine.⁴⁷³ Martinuzzi je podrijetlom iz Tricesima blizu Udina, a u Labinu će se oženiti 1700., pa je u istarskome gradu djelovao barem pola stoljeća.⁴⁷⁴ Martinuzzi će 1753. biti graditelj novog zvonika župne crkve u gradu Cresu, na kojem je iskoristio i sivi kamen iz Presike, no relativno skromna vrijednost ovog jednostavnog arhitektonskog zadatka ne dopušta nam ovom majstoru pripisati pročelje palače Battiala.⁴⁷⁵ Posebice je drugačija obrada vidljiva u pokušajima figuralike koji su prisutni na zvoniku, od krupne glave muškarca u zaglavnom kamenu ulaza do stiliziranih ženskih poprsja koji su

⁴⁷³ HR-DAPA, Fond Battiala – Knjiga isprava br. 7, 1718-1740, fol. 95r: „...giusta la stima fatta da magistro Iseppo Martinuzzi et Zuane Poldrugo q. Giacomo“. Zahvaljujem Biserki Budicin na ljubaznoj pomoći oko Fonda Battiala.

⁴⁷⁴ Genealoško stablo obitelji Martinuzzi, dostupno na: <http://liviomoreno.altervista.org/Genealogia/pictures/MartinuzziTree.jpg> (pristup 15. rujna 2017.).

⁴⁷⁵ Jasenka GUDELJ, „Zborna crkva sv. Marije Snježne u Cresu“, u: *Zbornik Dana Cvita Fiskovića, II.: Renesansa i renesanse u umjetnosti Hrvatske*, ur. Predrag Marković i Jasenka Gudelj, Zagreb 2008., str. 149.-166.

dio kartuša s danas nestalim natpisima. Ipak, gradnja zvonika na obližnjem otoku govori o određenom mikroregionalnom ugledu koji je radionica uživala, analogno situaciji Marangonića u XV. stoljeću. Martinuzzi će sebe nazvati arhitektom na crtežu zahtjeva za uključivanje jedne od kula u kuću Calioni⁴⁷⁶, a umrijet će u Labinu 1759. u dobi od 83 godine.

Datiran godinom 1747. jest i crtež Giovannija Francesca Giorginija iz venecijanskog arhiva koji je pronašao Marino Budicin, a prikazuje toranj kuće Manzini koja je, kako je naznačeno, bila na gradskim zidinama uz kuću Negri.⁴⁷⁷ Crtež naznačuje da se na kući namjeravaju otvoriti prozori, a crtačeva je ruka relativno nevješta, ali ipak naviknuta na slične zadatke, u kojima uključuje i mjerilo. Ostaje još utvrđivanje pobližeg djelovanja ovog autora, no ne treba očekivati da su mu ostvarenja velike umjetničke vrijednosti.

U svjetlu igre razmjene, iako tek posredno povezane s Labinom, valja spomenuti i figuru svećenika Giovannija di Giovannija iz Labina, kanonika katedrale u Recanatiju u pokrajini Marke, ali i kanonika velikog marijanskog svetišta u Loretu na samome početku XVI. stoljeća. Naime, upravo će se njegovim posredovanjem kamen iz Istre, poglavito iz Rovinja i s Brijuna, otpremati u Loreto, gdje je u tijeku bila gradnja svetišta Svete Kuće. Za potrebe kipara Andree Sansovina, odgovornog za realizaciju novog arhitektonskog i kiparskog okvira oko relikvije koja je i sama pristigla s istočne obale Jadrana, di Giovanni je 1513. putovao u Istru, zajedno s firentinskim kiparom Tommasom di Giovannijem.⁴⁷⁸ Ovaj će se običaj dopremanja istarskoga kamena ne samo u Veneciju već i u najvažnije jadransko marijansko svetište, dakle, ustaliti upravo posredovanjem svećenika podrijetlom iz Labina: pojavnost i materijali arhitekture dio

⁴⁷⁶ DRŽAVNI ARHIV U VENECIJI, Rason Vecchie, b. 196, crtež 833, reproducirano u: Marino BUDICIN, *Aspetti, nav. dj.*, str. 105.

⁴⁷⁷ DRŽAVNI ARHIV U VENECIJI, Rason Vecchie, b. 196, crtež 832, reproducirano u: Marino BUDICIN, *Aspetti, nav. dj.*, str. 105.

⁴⁷⁸ O putovanju vidi: Floriano GRIMALDI, „Maestranze a Loreto nella prima metà del '500“, u: *Loreto crocevia religioso tra Italia, Europa e Oriente*, ur. F. Citterio i L. Vaccaro, Brescia 1977., str. 471.-490., ovdje str. 474. Dokument je transkribiran i u: *Andrea Sansovino. I documenti*, ur. N. Baldini i R. Giulietti, Siena 1999., doc. 109, str. 95. Usporedi posebice: Francesca COLTRINARI, „Gli schiavoni e la Santa Casa di Loreto fra '400 e '500: la confraternita, gli architetti, le maestranze e i materiali fra tradizioni storiografiche e verifiche documentarie“, *Ars Adriatica*, vol. 7, Zadar (u tisku).

su općeg kruženja unutar kulture ranonovovjekovnog Jadrana. Labinska je ranonovovjekovna arhitektura izraz kolanja znanja, ideja majstora i naručitelja, ali je i rezultat dugog trajanja struktura moći, a buduća će istraživanja svakako pridonijeti popunjavanju praznina o poznavanju ovog vrijednog korpusa kojemu se valja nositi s izazovima vremena.

**L'architettura di Albona della prima epoca moderna:
il comune, le famiglie, le maestranze**

Riassunto

Le opere architettoniche di Albona di prima epoca moderna sono state riconosciute dalla storiografia come importanti al livello regionale, anche se mancavano degli studi approfonditi. Nell'articolo si delinea quindi una prima immagine dell'Albona rinascimentale e barocca, un micromondo al confine dei territori veneziani che presenta una specifica lunga durata delle strutture del potere, sia quelle che imposte dalla capitale, sia quelle famigliari. Ne risulta una sviluppata cultura nobiliare che investe nelle architetture pubbliche e private.

Il controllo statale si rivela decisivo per la conformazione del paesaggio, ben controllato data l'importanza dei boschi e il materiale che ne deriva per l'economia veneziana, ma anche per la formazione del sistema difensivo, qui analizzato specialmente in base a due documenti, il disegno attribuito a Giangirolamo Sanmicheli della metà del Cinquecento e la *Relazione sopra Albona e proposta di fortificarla* di un anonimo ingegnere militare, stilata intorno al 1600. L'architettura sacra, in particolare la chiesa matrice e le chiese delle confraternite, è analizzata in luce dei documenti post-tridentini e della relazione con i committenti. La committenza privata delle varie famiglie nobiliari, quali Scampicchio, Battiala, Negri e Francovich, si racconta attraverso una breve analisi dei palazzi, cappelle e un accenno alle ville di loro proprietà. Infine, si elabora un primo elenco delle maestranze attive ad Albona tra il Cinquecento e il Settecento, tra

una possibile presenza della bottega dei Marangonich di Cherso e una serie di nomi di lapicidi cinquecenteschi che diventano abitanti del comune oppure lavorano ai compiti minori, dimostrando un panorama vivace nel campo architettonico. Nel primo Seicento, ad Albona fu attivo Giovanni Pietro (Zuan Piero) lapicida, responsabile sicuramente per alcune parti del palazzo Scampicchio, della loro cappella familiare e della chiesa di Santa Maria della Consolazione. Infine, nel primo Settecento, dal Friuli arrivava Giovanni Gioseffo (Iseppo, Giuseppe) Martinuzzi, attivo ad Albona e responsabile per la costruzione della torre campanaria di Cherso.